

TIDSKRIFT FÖR POLITISK FILOSOFI
NR 1 2021 | ÅRGÅNG 25

Bokförlaget THALES

HUR SKA VI moraliskt och politiskt bedöma omfattande frihetsbegränsningar som drabbar en hel befolkning? Jag vill i denna artikel kontrastera två skilda och konkurrerande perspektiv på den frågan.¹ Inget av perspektiven berör distributiva effekter. Deras fokus är på själva frihetsbegränsningen och hur den ska bedömas. Båda perspektiven är liberala, i två avseenden: de utgår från att politikens uppgift är att värna individers intressen, snarare än grupper, och de utgår från att frihet och självbestämmande är viktiga individuella intressen. Den globala coronapandemin ger oss ett utmanande och högaktuellt exempel som dessa liberala perspektiv bör kunna hantera. Det första perspektivet är det som jag själv är mest benägen att anlägga. Jag presenterar det här både för att det är tilltalande i sig, men också för att det ska fungera som kontrast till det andra perspektivet och ge ett sammanhang till min kritik av detta perspektiv.

Det första perspektivet är att vi har skäl att såväl värna och främja individers rika möjligheter, som respektera vad de vill med sina liv. Frihet i dessa dubbla bemärkelser är två av flera viktiga moraliska värden. De måste vägas mot såväl andra individers frihet som mot andra individuella värden, såsom välmående och hälsa. Det kan hända att friheten är olika mycket värd för olika människor. Kanske är den mindre värd för de vars beslutsförmåga är outvecklad eller nedsatt. Det finns dock ingen principiell skillnad i värde mellan att begränsa olika individers frihet – all frihet räknas. Frihetsbegränsningar för befolkningar eller andra grupper kan därför förstås på ungefär samma sätt som frihetsbegränsningar för en enstaka individ, det blir bara fler värden att ta hänsyn till. Frågor om rättvis fördelning kan förstås uppstå när fördelar eller nackdelar drabbar individer i grupp, men det är en vidare fråga som inte har särskilt stor bäring på valet mellan perspektiv.

Det andra perspektivet är att respekt för individens frihet medför principiella förbehåll vad gäller vilka åtgärder som får vidtas

av vem och av vilka skäl. Mer specifikt så får inte samhället eller staten begränsa en beslutskapabel vuxens frihet för att främja dennes egna intressen. Statliga frihetsbegränsningar måste antingen baseras på andra skäl, eller så måste de riktas mot människor vars beslutsförmåga är outvecklad eller nedsatt i sådan grad att de inte omfattas av de principiella förbehållen. Detta perspektiv har länge varit dominerande i den liberala idétraditionen och i den samtida diskussionen om s.k. paternalism. Det kan relativt enkelt tillämpas på individer, men dess tillämpning på grupper medför ett antal komplikationer, som jag ämnar kritiskt undersöka.

Frihet som ett värde bland andra

JAG ANSER ATT individuell frihet är ett viktigt värde som inte så lätt reduceras till något annat värde. Eller snarare är det minst två olika värden. Dels anser jag att ett fritt liv är ett bättre liv, allt annat lika. Dels anser jag att vi har skäl att respektera vad en människa vill och önskar med sitt liv, oavsett om detta gagnar henne eller hennes frihet på längre sikt. Jag tänker att dessa uppfattningar gör mig liberal i en ganska traditionell mening.

Mot den bakgrunden så är min inställning till frihetsbegränsningarna under pandemin att de har haft ett högt pris, men att detta pris måste vägas mot de fördelar vi uppnått i form av minskad smittspridning. Minskad smittspridning är viktigt för att det minskar antalet människor som drabbas av sjukdom och död, och för att det begränsar följd effekterna av att många människor är sjuka samtidigt. Dessa följd effekter handlar mest uppenbart om att vården riskerar att överbelastas, men också om att olika yrkesgrupper sprids för tunt och mer allmänt om att för få friska behöver ta hand om för många sjuka. Utöver dessa relativt direkta effekter av frihetsbegränsningarna finns förstås mer indirekta effekter i form av minskad ekonomisk aktivitet, därpå följande minskad miljöförstöring, social isolering med påföljande psykiskt lidande, med mera.

Jag kommer varken att utvärdera huruvida vissa specifika frihetsbegränsningar har varit värda sitt pris, eller om den sammanlagda frihetsbegränsningen som drabbat människor i olika länder

varit värd de skador som undvikits och de fördelar som uppnåtts. Men jag hävdar att sådana utvärderingar i princip är möjliga. Det går att beakta en frihetsbegränsande och hälsofrämjande handling, ett myndighetsbeslut eller en lag, och fråga sig om vinsten i hälsa är värd priset i frihet.

Jag nämnde två olika sätt på vilka jag anser att individuell frihet har värde. För det första är det värdefullt att människor har mycket frihet, i meningen rika möjligheter. Det är detta jag uppfattar att Isaiah Berlin kallar negativ frihet – »what doors, and how many, are open to [a person;] what prospects they open; and how open they are» (2002/1969: 41). Senare liberaler har utvecklat denna idé i olika riktningar. Två viktiga exempel är Amartya Sens (1992) idé om kapabiliteter (»capabilities») och Ian Carters (1999) idé om sammantagen frihet (»overall freedom»). Enligt båda dessa teorier blir vi mindre fria om våra möjligheter begränsas, exempelvis av förbud att mötas mer än ett visst antal människor, såvida inte ett sådant förbud i längden gör att vi får större möjligheter. Det viktiga här är inte vilken teori om frihet vi föredrar, utan mer generellt att vi kan se frihet som något vi har mer eller mindre av i varje stund, utifrån vad vi har möjlighet att göra.

För det andra är det värdefullt att människor får som de vill, åtminstone när det gäller sina egna liv. Det är inte så lätt att veta vad exakt en människa vill, eftersom vi ofta tycks bete oss i strid med våra egna avsikter och värderingar, och eftersom våra avsikter och värderingar ofta är motsägelsefulla och orealistiska. Men trots denna brist på koherens och rationalitet är det viktigt, anser jag, att vi respekterar varandras vilja.² Detta värde uttrycks ofta som att respektera autonomi (Feinberg 1986), men kan också uttryckas exempelvis som att respektera självuttryck (»self-expression») (Cullity 2018). Ofta antas respekt för en persons vilja ha en principiell och absolut karaktär, men det går mycket väl att bejaka idén om respekt för vilja som något moraliskt viktigt, utan att för den skull bekänna sig till någon särskild uppfattning om dess relativa moraliska vikt eller kraft.³ Det är dessutom rimligt att denna moraliska vikt varierar beroende på sådana faktorer som hur stark viljan är, hur väl

förankrad den är i en persons karaktär och värderingar, och kanske beroende på personens allmänna beslutsförmåga, så att små barns och dementas vilja inte har samma moraliska vikt, relativt exempelvis vikten av att värna deras hälsa.⁴

Eftersom människor mycket väl kan vilja sådant som minskar deras egen frihet så kan det första frihetsvärdet hamna i konflikt med det andra.⁵ Då anser jag att vi måste göra avvägningar, precis som med frihet och hälsa. Vissa sådana avvägningar är svåra, som när det gäller beteenden som medför en viss risk för ohälsa eller ekonomiska problem (droganvändning, spel om pengar), som i sin tur kan minska den framtida friheten. Andra avvägningar är enkla, som när det gäller vardagsbeslut med viss marginell påverkan på den långsiktiga friheten, vilka självklart bör respekteras, eller när det gäller den som till äventyrs önskar kontraktera bort all sin framtida frihet, en önskan som lika självklart inte bör respekteras. I många fall påverkas förstas även andra värden än de två frihetsvärdena och då kan det bli ännu svårare att bedöma vad man bör göra.

Med den här synen på frihetsbegränsningars moraliska betydelse finns en sorts regelbundenhet i hur vi kan moraliskt utvärdera påverkan på en individ relativt påverkan på många. Om två människor vill olika saker i en fråga som angår dem båda så står respekt för en vilja mot respekt för den andra viljan. Om fler än två är inblandade finns fler viljor att respektera och saken blir mer komplex, men oavsett antal har varje vilja samma moraliska bäring. Om en människas större möjligheter leder till mindre möjligheter för en annan så står rika möjligheter för den första mot rika möjligheter för den andra. Om fler än två är inblandade blir det mer komplext, men alla möjligheter är viktiga och varje persons möjligheter är lika viktiga som varje annans. Om både viljor och möjligheter berörs så måste båda värdena beaktas, men detta ändrar inte de berörda värdenas karaktär. Om det exempelvis är så att en pandemiåtgärd minskar många möjligheter att besöka vissa kulturevenemang så är det illa för alla som drabbas av en frihetsminskning, och etter värre för de som dessutom motsätter sig åtgärden och hur den påverkar deras liv.

Det som tillkommer när fler än en person påverkas är en möj-

lig rättvisaspekt på fördelningen av möjligheter och respekt. Att maximera någon form av sammanvägning av rika möjligheter och respekt för vilja på gruppnivå kan leda till att vissa människor får väldigt lite av endera värdet, eller av båda. Distributiv rättvisa är dock en fråga som involverar mer än frihet och som kan uppkomma även för den mer principiella liberalism jag ska diskutera i nästa avsnitt. Jag lämnar därför denna viktiga fråga därhän.

Jag tror att min syn på frihet och frihetsbegränsningar är relativt intuitiv eller vardaglig. Vi är vana vid att väga fördelar mot nackdelar, även om fördelarna är av ett annat slag än nackdelarna. Olika värden är på det viset jämförbara, även om de kanske inte är fullt ut kommensurabla i den meningen att en viss mängd av det ena värdet alltid motsvarar en viss mängd av det andra. Faktiskt misstänker jag att den moraliska vikten av olika värdeförändringar beror av vilka andra värden som finns och berörs, på ett sätt som gör att det i praktiken inte går att tillämpa några generella principer för vilket pris i ett värde som är värt att betala för en viss vinst i ett annat. Men det hindrar inte att värdeförändringar är jämförbara och att de följer någon sorts komplex men konsistent algoritm.

En skillnad mellan rika möjligheter och respekt för vilja är att bara den förra kan aggregeras över tid på något uppenbart sätt. Om mitt utnyttjande av en viss möjlighet idag leder till att jag får små möjligheter i morgon så är det troligt att jag får rikare möjligheter totalt sett, och alltså större frihet, om denna möjlighetsminskande möjlighet förvägras mig. Men även om respekt för min vilja vid ett tillfälle idag leder till att min vilja inte kommer att respekteras vid två tillfällen i morgon så skulle jag hävda att det i stunden är mer respektfullt att låta min vilja slå igenom än att gå emot min vilja med hänvisning till morgondagen. Denna skillnad i frihetsvärdenas karaktär hindrar dock inte att avvägningar kan göras mellan dem i varje enskild situation.

Mer finns förstås att säga om rika möjligheter och respekt för vilja. I det här sammanhanget är dock huvudsaken att presentera en tillräckligt tydlig idé för att den ska fungera som kontrast till den mer principiella liberalism jag nu ska gå vidare till att kritiskt granska.

Frihet som trumf

JAG HÄNVISADE TILL ett antal inflytelserika liberaler i min beskrivning av frihet som ett värde bland andra. Men detta perspektiv har historiskt sett varit mindre inflytelserikt än ett konkurrerande, mer principiellt perspektiv. Majoritetsuppfattningen bland liberaler tycks vara att frihet är ett trumfvärde, så att andra värden får spelrum bara när friheten inte berörs. Joel Feinberg uttrycker det som att »personal autonomy [...] is a moral trump card, not to be merely balanced with considerations of harm diminution in cases of conflict, but always and necessarily taking moral precedence over those considerations» (1986: 26). En förklaring till denna uppfattnings dominans är att den omfattades av såväl Immanuel Kant som John Stuart Mill. Kant ansåg visserligen att vi har en moralisk plikt att hjälpa andra, men ansåg också att det är den som mottar hjälp som avgör vad som gynnar dennes intressen – »[i]t is for them to decide what they count as belonging to their happiness» (1991/1797: 388).⁶ Vi ska alltså bara hjälpa andra om och på det vis de själva önskar. Mill hade i all väsentlighet samma uppfattning – visserligen är det så att vi »owe to each other help to distinguish the better from the worse, and encouragement to choose the former and avoid the latter» (1859: kap. 4, st. 4). Men: »[o]ver himself, over his own body and mind, the individual is sovereign» (1859: kap. 1, st. 9). För utilitaristen Mill är det visserligen troligt (om än omstritt) att hans ställningstagande snarare är politiskt än grundläggande moraliskt, så att frihetens trumfvärde bör ses som en handlingsregel snarare än ett yttersta riktighetskriterium. Men när vi har att ta ställning till generella frihetsbegränsningar, exempelvis under en pandemi, är det nog handlingsregler vi får se till.

Oavsett den yttersta filosofiska grunden så innebär det principiella liberala perspektivet att individens frihet har en sorts trumfande moralisk status relativt andra värden. Vanligtvis antas denna trumfkraft grundad i varje individs rätt att bestämma över sig själv, som antas vara absolut. Respekt för en individs vilja i frågor som rör henne själv är därför inte ett av flera värden att beakta, utan ska tas som utslagsgivande på ett sätt som gör att andra värden inte bör

eller inte behöver beaktas. Om jag exempelvis vill gå balansgång på taknocken till mitt hus så har mina grannar ingen rätt att hindra mig, eftersom det inte skadar någon annan om jag skulle råka falla ned och skada mig eller avlida. Visserligen har det hävdats att den som ser en annan skadas och kanske även känner sig tvungen att bistå därmed drabbas psykologiskt och kanske materiellt och att detta skulle motivera frihetsbegränsningar. Detta är dock ett något långsökt och inte särskilt liberalt resonemang.⁷ Som Mill konstaterade så måste vi stå ut med en del obehag om vi ska ha någon frihet att tala om (1859: kap. 4, st. 10–11).

Frihetens trumfstatus gäller dock bara vissa individer i vissa omständigheter. Den gäller i korthet bara individer som i allmänhet är tillräckligt kompetenta att fatta beslut och som för tillfället fattar beslut tillräckligt frivilligt. Jag har tidigare i texten kallat kombinationen av dessa faktorer för en persons beslutsförmåga. Denna avgränsning är nödvändig för en position som tillmäter individer absolut rätt att besluta om sina egna liv, eftersom det vore uppenbart orimligt att låta små barns eller dementas vilja vara direkt utslagsgivande, liksom det vore uppenbart orimligt att respektera vuxna och friska människors beslut att (ovetandes) gå in i tomma hisschakt och liknande. Avgränsningen till tillräcklig beslutsförmåga leder till en hel del gränsdragningsproblem, eftersom människor på ena sidan gränsen har absolut rätt att bestämma över sig själva, medan människor på andra sidan inte brukar tillerkännas någon som helst sådan rätt.⁸

Även för tillräckligt beslutsförmögna individer gäller frihetens trumfstatus bara inom vissa gränser, alternativt relativt vissa andra värden. Tanken är förstås inte att en persons frihet trumfar en *annan* persons välmående, så att min frihet (alltid och nödvändigtvis) har företräde framför minimering av skada på ditt välmående. Generella frihetsbegränsningar under en pandemi syftar förstås till att skydda många välmående. De ska, som nämnt, både skydda många mot sjukdom och död, och förebygga vidare samhällseffekter. Utiifrån en strikt (höger-)libertariansk position kan man tänka sig att världen är eller bör vara uppdelad mellan människor så att varje möjlig handling är sådan att den antingen faller inom ramen för

min äganderätt eller inte, och att min bestämmanderätt är absolut inom mitt ägande och obefintlig i övrigt. Exempelvis skulle jag kunna ha rätt att röra mig som jag vill på min egen mark och på mark som andra frivilligt upplåter åt mig, oavsett vilken smittorisk detta medför för andra.⁹ Utan att gå in på problemen med en sådan position så är det inte den position liberaler som Kant, Mill eller Feinberg omfattar. De har en mer socialliberal position där det exempelvis kan ligga i samhällets legitima intresse att reglera och beskatta marknader för det allmänna bästa. Det är förstås också ett sådant samhälle vi lever i (tack och lov).

Hur ska då min frihet kunna vara en trumf när jag ingår i en grupp eller befolkning som drabbas av ett hot, som exempelvis en pandemi, som bäst bekämpas med frihetsbegränsningar? Att just min frihet begränsas har i ett sådant fall flera olika syften, av vilka ett är omtanke om min hälsa.¹⁰ Det liberaler som Mill och Feinberg i första hand vänt sig mot är begränsningar av en persons frihet för hennes eget bästa. Det är sådana begränsningar som traditionellt kallas för paternalism. Paternalistiska frihetsbegränsningar är inte begränsningar av min frihet i största allmänhet, utan bara sådana begränsningar som motiveras eller rättfärdigas av omtanke om mina intressen.¹¹ När vi ska moraliskt utvärdera en frihetsbegränsning som har flera olika syften ligger det därför nära till hands, tänker jag mig, att filtrera bort de skäl för begränsningar av en persons frihet som handlar om att främja hennes intressen, och låta de skäl som återstår avgöra frihetsbegränsningens moraliska status.¹² Detta låter sig i princip göras även vid generella frihetsbegränsningar, även om analysen kan bli något komplex, som vi snart ska se. Den grundläggande tanken är enkel: om du exempelvis vill begränsa min tillgång till alkohol både av omtanke om mig och av omtanke om min familj, som jag behandlar illa när jag är onykter, så kan motstånd mot paternalism ta formen av ett avfärdande av just omtanken om mig som skäl för denna begränsning, medan omtanken om min familj består. Huruvida begränsningen är rättfärdigad allt sammantaget beror då på om vinsten för min familj uppväger förlusten av frihet för mig (det är ju inte så att varje obehag eller ens

risk för skada på andra rättfärdigar minimering av den frihet som medför sådant obehag eller sådan risk).¹³

I den filosofiska litteraturen om paternalism uttrycker sig ibland författare på ett sätt som antyder att de skulle bejaka en filtrering av skäl enligt ovan. Mill själv har i sin berömda frihetsprincip ett ganska starkt fokus på olika synonymer till skäl – »ends», »purpose» och »warrant»:

the sole *end* for which mankind are warranted, individually or collectively in interfering with the liberty of action of any of their number, is self-protection. [T]he only *purpose* for which power can be rightfully exercised over any member of a civilized community, against his will, is to prevent harm to others. His own good, either physical or moral, is not a sufficient *warrant*. (Mill 1859: kap. 1, st. 9, min kursivering).

Mill betonar återkommande i *On Liberty* att det är kombinationen av vissa skäl för vissa handlingar som han vänder sig mot. Senare liberaler i Mills efterföljd har dock i regel tolkat honom som att det han avfärdar är vissa handlingar, om än delvis utifrån vilka skäl de motiveras av.

Feinberg formulerar, i Mills anda, tio möjliga principer för vad som utgör goda skäl för frihetsbegränsningar. Han definierar liberalism som uppfattningen att enbart två av dessa principer är giltiga. Detta innebär, konstaterar han, att »[p]aternalistic and moralistic considerations, when introduced as support for penal legislation, have no weight at all» (Feinberg 1984: 15).¹⁴ Dock tillämpar Feinberg inte denna tanke fullt ut. Istället använder han principerna om goda skäl för att avgöra vilka handlingar, eller lagar, som är paternalistiska och därför illiberala. Senare författare har i regel på samma sätt noterat att paternalism handlar om vilka skäl som är giltiga eller bör accepteras, men ändå antagit att motstånd mot paternalism måste riktas mot vissa handlingar, snarare än mot vissa skäl. Jag tror att detta är ett misstag.¹⁵

Tillåt mig förklara. Om det man vänder sig mot som principiellt liberal är paternalistiska handlingar, då måste det fastställas vilka

dessa handlingar är. I den begreppsliga filosofiska debatten om paternalism har denna utmaning tagits på stort allvar. Frågan är vilken roll omtanke om den vars frihet begränsas måste spela för att en frihetsbegränsande handling ska räknas som paternalistisk. Det har bland annat hävdats att sådan omtanke måste vara det enda skälet (Dworkin 1972: 65), det huvudsakliga skälet (Archard 1990: 38–39), ett i någon mening nödvändigt skäl (de Marneffe 2006: 72) eller bara ett skäl bland andra, måhända redundant (Bullock 2015: 10–11). Problemet är att inget av dessa förslag är riktigt bra, eftersom de inte fångar det faktum att det är omtanken i sig, när den åberopas som skäl för frihetsbegränsning, som är problematisk, oavsett hur starkt detta skäl är relativt andra skäl för samma handling.

En individuell frihetsbegränsning brukar inte anses paternalistisk om den välkomnas av den vars frihet begränsas. Om jag ber dig förvalta nyckeln till mitt barskåp så är det inte paternalism om du accepterar uppgiften, även om detta begränsar min tillgång till skåpets innehåll. Villkoret att en frihetsbegränsning som välkomnas inte är paternalistisk blir dock svårtillämpad när det gäller generella frihetsbegränsningar. Filosofer har ofta antagit att dessa inte är paternalistiska om de motiveras av omtanke om den delen av befolkningen som välkomnar begränsningen. Richard Arneson har hävdats att ett förbud mot dueller inte är paternalistiskt om det instiftas av omtanke om dem som välkomnar ett förbud av egenintresse (de vill kunna hänvisa till förbudet för att kunna neka utmaningar utan att förlora heder), även om andra motsätter sig förbudet för att det begränsar deras frihet (1980: 471–472). Gerald Dworkin anser att om fluoridering av dricksvatten sker av omtanke om dem som önskar denna åtgärd för att främja sin tandhälsa så är åtgärden inte paternalistisk, även om andra vill ha sitt dricksvatten fritt från fluor (1983: 110). Julian Le Grand och Bill New (2015: 21–22) håller med Dworkin, mer nyligen. Feinberg säger på liknande vis att en tvingande lag inte är paternalistisk om den instiftas för deras skull som välkomnar den, även om andra motsätter sig den (1986: 20).

Enligt detta sätt att tänka skulle frihetsbegränsningarna under pandemin vara paternalistiska och därmed moraliskt problema-

tiska ur frihetssynpunkt om och endast om de var motiverade av omtanke om dem som invänder mot dem. Denna grupp är relativt liten. Även om man kan anta att både politiker och beslutsfattare på exempelvis svenska Folkhälsomyndigheten hyser omtanke även om denna lilla grupp så är det lätt att tänka sig att omtanken om den stora majoritet som accepterar och rent av välkomnar begränsningarna, både för sin egen och för andras skull, är det huvudsakliga motivet och ett i sig tillräckligt skäl för frihetsbegränsningarna. Enligt de allra flesta uppfattningar om vad som gör handlingar paternalistiska skulle därmed dessa frihetsbegränsningar inte vara paternalistiska och därmed skulle det inte finnas några problem med dem ur frihetssynpunkt.

Detta är förstås en förhastad slutsats, orsakad av en alltför grund analys. Om vårt intresse är frihetsbegränsningarnas moraliska status så duger det inte att avfärda frihetsaspekten med att bara vissas frihet begränsas mot deras vilja. Å andra sidan går det förstås inte heller att göra det så enkelt för sig som att säga att en generell frihetsbegränsning är paternalistisk och därför förkastlig ur frihetssynpunkt om den drabbar en viss befolkning och motiveras av omtanke om samma befolkning. Den typen av mycket ytlig analys går ju att tillämpa även på förbudet mot att råna och mörda – det minskar befolkningens frihet att råna och mörda, för befolkningens egen skull.

Jag tror att det man måste göra från ett principiellt liberalt perspektiv för att hantera frihetsbegränsningar som påverkar grupper är att beakta för varje individ hur hon berörs och vad syftet är med att begränsa just hennes frihet. Närmare bestämt måste man fråga sig 1) om hon har tillräcklig beslutsförmåga, 2) om hennes frihet begränsas, 3) om hon välkomnar denna begränsning av sin frihet, 4) om begränsningen av just hennes frihet motiveras av omtanke om just henne.

Vad gäller punkt 3 kan det vara relevant att också se till varför en person välkomnar en begränsning. Om det är för att värna om andras intressen, andra vars frihet också begränsas, och om hon för egen del hellre skulle vara utan begränsningen, då kan det tyckas som att hon genom att välkomna frihetsbegränsningen gör sig till ett verktyg för

den paternalism begränsningen innebär för andra. Kanske bör begränsningen av hennes frihet då ändå räknas som paternalism? Eller åtminstone som ett skäl emot den generella frihetsbegränsningen.¹⁶

Vad gäller punkt 4 så är den viktig eftersom det inte tycks problematiskt att begränsa allas frihet mot deras vilja om detta motiveras av omtanke om andra. Antag att majoriteteten av befolkningen är emot alla pandemirestriktioner eftersom de inte tror att det finns något virus (det hela är en konspiration) och antag vidare att smittande av en annan person är en form av orättfärdig skada. Det verkar då förenligt med den principiella liberalismen att begränsa allas frihet mot deras vilja för att hindra att de smittar varandra. Å andra sidan är det inte så lätt att säga när en begränsning av en persons frihet motiveras av omtanke om just henne snarare än någon annan. En och samma restriktion – som den att inte träffas mer än ett visst antal personer – skyddar ju både personen själv från smitta och skyddar andra från att smittas av henne.

Om vi tillämpar den filtreringsmodell jag föreslog ovan så går det att avgöra vilka giltiga skäl som finns, bara man analyserar situationen tillräckligt finkornigt. En beslutsförmögen individs minskade risk att drabbas av sjukdom eller död utgör inte ett giltigt skäl för att minska hennes frihet om hon motsätter sig åtgärden. Det gör däremot den minskade risken att hon smittar andra, samt den minskade risken för följd effekter för andra av att hon blir smittad (d.v.s. förutom att hon själv mer troligt smittar andra även att sjukvården överbelastas, etc.). För den som välkomnar frihetsbegränsningen kan det bero på hennes motiv huruvida den minskade risken för henne själv såväl utgör ett giltigt skäl. Motsvarande resonemang gäller för värdet av den frihet som förloras – kanske utgör den förlusten inget giltigt skäl mot åtgärden för den individ som välkomnar den, kanske beror det på hennes motiv.

Om vi inte vill filtrera skäl utan istället insisterar på att analysera paternalism som en sorts handling, så måste vi avgöra huruvida åtgärden är paternalistisk utifrån samma komplicerade empiriska förhållanden – vissa är beslutsförmögna och andra inte, vissa välkomnar åtgärden och andra inte, och de kan göra endera utifrån olika

motiv. Något lättare blir det om vi tillåter oss att avgöra för varje person om frihetsbegränsningen är paternalistisk gentemot henne eller inte. Jag ser inte hur man utan godtycke ska kunna sluta sig till om en generell frihetsbegränsning i sig är paternalistisk, på grundval av antingen andelen av en befolkning mot vilken den är paternalistisk, eller på grundval av vilka skäl som motiverar den, när dessa väl analyserats på individnivå. Jag tror därför att frågan om huruvida en generell frihetsbegränsning är paternalistisk inte hjälper oss att utvärdera om den är moraliskt eller politiskt rättfärdigad.

Jag har i detta avsnitt presenterat det principiella liberala perspektivet på frihetsbegränsningar, där friheten utgör en moralisk trumf. Själv föredrar jag som sagt perspektivet på frihet som ett värde bland andra. Jag har samtidigt argumenterat för att *om* man anser att friheten är en trumf så är det mer rimligt att det som trumfas ut, eller filtreras bort, är skäl, snarare än handlingar eller politiska åtgärder.

Slutsats

FÖR OSS SOM sätter ett högt pris på individers frihet att leva sina liv som de själva önskar är det angeläget att utvärdera de omfattande och generella frihetsbegränsningar som införts för att begränsa den globala coronapandemin. Jag har beskrivit och kritiskt diskuterat två olika perspektiv på denna fråga. Enligt det första måste frihet balanseras mot andra värden i händelse av konflikt. Enligt det andra fungerar frihet som en trumf relativt andra värden. Utöver att beskriva likheter och skillnader mellan dessa perspektiv så har en av mina huvudpoänger varit att det senare perspektivet blir allt svårare att tillämpa i mer komplexa situationer. Generella frihetsbegränsningar för att hejda pandemier hör till de mer komplexa situationer man kan tänka sig, både för att de omfattar så många människor och för att den minskning av smittspridningen som eftersträvas motiveras av så många olika skäl.

En mycket enkel situation är den när en enda persons frihet kan begränsas för att gynna hennes andra intressen och detta inte har någon moraliskt relevant påverkan på andra. En sådan situation kan relativt enkelt analyseras ur endera perspektivet. Om frihet är

ett värde bland andra är frågan hur illa personens frihet begränsas, hur starkt hon motsätter sig detta, samt hur mycket det gynnar hennes andra intressen. Detta leder visserligen ofta till svåra avvägningar. Om frihet istället är en moralisk trumf är frågan om personen har tillräcklig beslutsförmåga och om hon motsätter sig en frihetsbegränsning. Detta leder ibland till svåra gränsdragningsfrågor. Faktum är att många principiella liberaler antar att det räcker att personen *skulle* välkomna begränsningen om hon var rationell och välinformerad, även om hon inte gör det i praktiken, vilket väcker en rad frågor som jag inte diskuterat här. Oavsett perspektiv kan det alltså vara svårt att avgöra om personens frihet bör begränsas, men det är åtminstone klart ungefär vad som avgör frågan när bara en person berörs.

En något mer komplex situation är den när en enda persons frihet kan begränsas för att gynna hennes intressen men där detta också påverkar andra på moraliskt relevanta sätt. Om frihet är ett värde bland andra innebär detta att fler värden måste balanseras mot varandra, vilket komplicerar analysen och de avvägningar som måste göras. Om frihet istället är en moralisk trumf väcks frågan om vad paternalism är i en situation där det finns olika skäl för en frihetsbegränsning, varav ett är omtanke om den person vars frihet begränsas. Om trumfen gäller mot paternalistiska handlingar så blir det en avgörande fråga hur olika sammansättningar av skäl påverkar huruvida en handling är paternalistisk. Om trumfen istället gäller skäl för handlingar (som jag förordat) kan omtanke om personen själv filtreras bort, givet att hon har tillräcklig beslutsförmåga och motsätter sig begränsningen, medan övriga skäl förblir giltiga och balanseras mot varandra.

Situationen är än mer komplex när många personers frihet kan begränsas för att gynna deras olika intressen och begränsningen av var och ens frihet både gynnar dem själva och andra. Om frihet är ett värde bland andra innebär detta att ännu fler värden, och nu för flera olika personer, måste balanseras mot varandra. Om frihet är en moralisk trumf som gäller mot handlingar så är det oklart hur vi ska kunna fastställa om frihetsbegränsningen är paternalistisk.

Om frihet är en moralisk trumf som gäller mot skäl kan det gå att identifiera vilka skäl som ska filtreras bort, men nya frågor uppstår kring situationer där en person välkomnar en frihetsbegränsning mot gruppen hon ingår av (delvis) andra skäl än egenintresse. Med mindre än att dessa frågor besvaras är det även här oklart om frihetsbegränsningen är paternalistisk.

I den filosofiska diskussionen om traditionell paternalism har man ofta begränsat sig till att diskutera den mycket enkla situationen. Analysen av mer komplexa situationer har i alltför hög grad färgats av principer utformade för denna enkla situation. Trots att jag aldrig tilltalats av den principiella liberalismen har jag ägnat mycket av min hittillsvarande karriär åt att dels kritisera den, dels utveckla den till att bli så rimlig som möjligt. Även i de stunder då jag varit som mest hängiven detta konstruktiva projekt har jag tvivlat på om det finns något sätt att utveckla den principiella liberalismen för tillämpning på komplexa fall som är rimligt ens för perspektivets varmaste förespråkare.

Jag anser att den komplexitet som tycks oundviklig för den principiella liberalismen utgör ett oberoende argument mot den, utöver de argument som handlar om att den underskattar vikten av mindre beslutsförmögnas frihet, att den överskattar vikten av mer beslutsförmögnas frihet när den används till att orsaka dem själva allvarlig skada, samt att det saknas rimliga sätt att dela in människor i mer respektive mindre beslutsförmögna, givet hur mycket som enligt detta perspektiv står på spel med denna indelning. Kanske coronapandemin kan hjälpa oss att se dessa svårigheter för den traditionellt sett mest omfattade tolkningen av liberalismen vad gäller paternalistiska frihetsbegränsningar.

→

Kalle Grill är docent och universitetslektor i filosofi vid Institutionen för idé- och samhällsstudier, Umeå universitet.

Noter

1 Tack till tidskriftens redaktörer och till Lars Samuelsson för kommentarer som hjälpte mig göra texten avsevärt tydligare.

2 Sarah Conly (2012) har föreslagit att upptäckter inom psykologi om vår bristande rationalitet gör att vi, måhända överraskande, saknar skäl att respektera andras vilja (frågan återkommer i boken men slutsatsen formuleras tydligt på s. 192). Jag tänker tvärtom att dessa upptäckter visar att det vi har skäl att respektera – andras vilja – är överraskande irrationellt. Jag har i Grill (2015a) lagt fram ett förslag på hur vi kan respektera andras vilja, mot bakgrund av vår komplicerade psykologi.

3 Feinberg har själv en principiell hållning, men diskuterar i korthet en mer moderat uppfattning i sin (1986: 59–61).

4 Jag har i Grill (2020) argumenterat för att vi har skäl att respektera allas vilja, oavsett hur omogen eller förvirrad, och hur värdet av att göra detta kan vägas mot andra värden, som omtanke.

5 Feinberg diskuterar sådana värdekonflikter utförligt i sin (1986: 62–70).

6 Jag beklagar att jag varken återger original eller svensk översättning, utan engelsk dylik.

7 För en översikt över de många liberaler som gjort sig skyldiga till detta resonemang samt en sammanställning av argument emot det, se Pedersen (2019).

8 Detta är kanske det enskilt starkaste argumentet mot den principiella liberalismen. Jag har utvecklat detta argument främst i Grill (2010) och i Grill (2020).

9 Även om detta med risker är en svår utmaning för en libertariansk moralteori, se Nozick (1974: kap. 4).

10 De möjliga samhällseffekterna av att just jag blir sjuk kan ju också i förlängningen drabba mig, men eftersom jag i det fallet bara är en av väldigt många så handlar skälet att begränsa samhällseffekterna nästan uteslutande om omtanke om andra och jag föreslår att vi kan bortse från den lilla delen som är omtanke om mig.

11 Att en begränsning motiveras av omtanke kan förstås på olika sätt, från att omtanke är en psykologisk drivkraft till att omtanke antas vara ett rättfärdigande skäl. Se Grill (2018: 47–50).

12 I Grill (2015b) utvecklar jag detta perspektiv och förespråkar det som det mest rimliga för den principiella liberalen. Man kan tänka sig att även psykologiska motiv bör filtreras bort, men det är mer oklart vad det betyder – kanske att den som har sådana motiv därmed förtjänar klander.

13 Seana Shiffrin (2000) utgör ett undantag i den begreppsliga diskussionen om paternalism genom att hävda att det kan vara paternalism att begränsa en persons frihet av omtanke om någon annan. Hennes exempel på detta indikerar att hon tänker sig att mitt liv omfattar vissa ansvarsroller gentemot andra och att det därför inkräktar på min autonomi om andra tar över dessa roller. Mill tänkte sig tvärtom att vi har full rätt att begränsa friheten för en person som missköter sina moraliska plikter gentemot andra, såsom sina barn eller sina fordringsägare, genom att inte ta hand om sig själv tillräckligt väl för att kunna sköta dessa plikter (1859: kap. 4, st. 10; kap. 5, st. 6).

14 Feinbergs huvudfokus är brottsbalken – »the criminal law» – men hans diskussion är mycket bredare och hans resonemang antas ofta tillämpbara även på andra frihetsbegränsningar.

15 Jag har analyserat detta misstag och utvecklat analysen av motstånd mot pater-

nalism med fokus på skäl i flera artiklar, främst Grill (2007), Grill (2010) och Grill (2015b). Det finns (numera) de som undviker misstaget. I sin utmärkta bok till försvar för paternalism, *In Our Best Interest*, är Jason Hanna tydlig med att paternalism är att betrakta vissa skäl som gilliga, snarare än att bejaka vissa handlingar (2018: 3–8).

16 Jag diskuterar dessa frågor mer ingående i Grill (2009) och mer översiktligt i Grill (2018: 55–56).

Referenser

- ARCHARD, DAVID (1990) »Paternalism Defined», *Analysis*, 50, ss. 36–42.
- ARNESON, RICHARD J. (1980) »Mill versus Paternalism», *Ethics*, 90, ss. 470–489.
- BERLIN, ISAIAH (2002/1969) »Five Essays on Liberty», i: Henry Hardy (red.) *Liberty* (ursprungligen publicerad som »Four Essays on Liberty» med en text mindre), Oxford: Oxford University Press.
- BULLOCK, EMMA C. (2015) »A Normatively Neutral Definition of Paternalism», *The Philosophical Quarterly*, 65, ss. 1–21.
- CARTER, IAN (1999) *A Measure of Freedom*, Oxford: Oxford University Press.
- CONLY, SARAH (2012) *Against Autonomy: Justifying Coercive Paternalism*, Cambridge: Cambridge University Press.
- CULLITY, GARRETT (2018) *Concern, Respect, and Cooperation*, Oxford: Oxford University Press.
- DWORKIN, GERALD (1972) »Paternalism», *Monist*, 56, ss. 64–84.
- DWORKIN, GERALD (1983) »Paternalism: Some Second Thoughts», i: Rolf Sartorius (red.), *Paternalism*, Minneapolis: University of Minnesota Press, ss. 105–111.
- FEINBERG, JOEL (1984) *The Moral Limits of the Criminal Law Volume 1: Harm to Others*, New York: Oxford University Press.
- FEINBERG, JOEL (1986) *The Moral Limits of the Criminal Law Volume 3: Harm to Self*, New York: Oxford University Press.
- GRILL, KALLE (2007) »The Normative Core of Paternalism», *Res Publica*, 13, ss. 441–458.
- GRILL, KALLE (2009) »Liberalism, Altruism and Group Consent», *Public Health Ethics*, 2, ss. 146–157.
- GRILL, KALLE (2010) »Anti-Paternalism and Invalidation of Reasons», *Public Reason*, 2, ss. 3–20.
- GRILL, KALLE (2015a) »Respect for What? Choices, Actual Preferences, and True Preferences», *Social Theory & Practice*, 41, ss. 692–715.
- GRILL, KALLE (2015b) »Antipaternalism as a Filter on Reasons», i: Thomas Schramme (red.), *New Perspectives on Paternalism and Health Care*, Cham, Switzerland: Springer International Publishing, ss. 47–63.
- GRILL, KALLE (2018) »Paternalism by and towards Groups», i: Kalle Grill & Jason Hanna, (red.), *Routledge Handbook of the Philosophy of Paternalism*, Abingdon, Oxon: Routledge.
- GRILL, KALLE (2020) »Respecting Children's Choices», *Moral Philosophy and Politics*, 7, ss. 199–218.
- HANNA, JASON (2018) *In Our Best Interest: A Defense of Paternalism*, New York: Oxford University Press.

FRIHET UNDER PANDEMIN:
TVÅ LIBERALA PERSPEKTIV PÅ GENERELLA FRIHETSBEGRÄNSNINGAR

- KANT, IMMANUEL (1991/1797) *The Metaphysics of Morals*, översättning av Mary J. Gregor, Cambridge: Cambridge University Press.
- LE GRAND, JULIAN & NEW, BILL (2015) *Government Paternalism: Nanny State or Helpful Friend?*, Princeton: Princeton University Press.
- DE MARNEFFE, PETER (2006) »Avoiding Paternalism», *Philosophy and Public Affairs*, 34, ss. 68–94.
- MILL, JOHN STUART (1859) *On Liberty*, London: J.W. Parker and Son.
- NOZICK, ROBERT (1984) *Anarchy, State, and Utopia*, New York: Basic Books.
- PEDERSEN, VIKI MØLLER LYNGBY (2019) »Harm to Self or Others: On Central Non-Paternalistic Arguments», *Social Theory & Practice*, 45, ss. 287–305.
- SEN, AMARTYA (1992) *Inequality Reexamined*, Oxford: Oxford University Press.
- SHIFFRIN, SEANA VALENTINE (2000) »Paternalism, Unconscionability Doctrine, and Accommodation», *Philosophy & Public Affairs*, 29, ss. 205–250.